УДК 2-184.2-051:322:172.16](477)
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.1.6

Птиця Микола Борисович,
аспірант
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0009-0009-7082-8894
nb2000@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Дослідження характеристик релігійної віри дає змогу глибше зрозуміти її багатогранність, складність і внутрішню суперечливість. Зазначено, що однією з основних характеристик релігійної віри є орієнтація на трансцендентне, що вказує на її спрямованість на вищі духовні істини, що виходять за межі матеріального світу. У цьому контексті важливу роль відіграє діалогічність віри, яка розкриває процес взаємодії між людиною та божественним, що виступає як шлях до духовного зростання й самопізнання. Релігійна віра є важливим чинником самоідентифікації, оскільки вона формує як індивідуальну та колективну ідентичність, так і систему цінностей і моральної відповідальності. Констатовано, що сутність парадоксальності релігійної віри полягає в поєднанні суперечливих елементів, таких як безумовна віра та сумнів, моральні абсолютні норми й індивідуальна свобода. Сенсожиттєвий характер релігійної віри полягає в її здатності формувати світогляд, що надає життю особистості смисл і моральні орієнтири, особливо в умовах соціальних криз, війни та трансформацій сучасного суспільства. Зазначено, що сотеріологічний характер релігійної віри пов'язаний з прагненням людини до спасіння душі, збереження внутрішнього балансу, самовдосконалення й морального очищення. Зважаючи на амбівалентний характер релігійної віри, важливо розуміти, що вона може стати важливим джерелом моральної підтримки, зміцнення суспільної єдності та сприяння соціальній стабільності. Водночас вона здатна викликати догматизм, ізоляцію, фанатизм або ж конфлікти, коли віра перетворюється на інструмент маніпуляції. Її безпековий потенціал полягає в сприянні стабільності, солідарності й психологічній підтримці, зокрема, в умовах російсько-української війни, тоді як небезпека виникає в разі радикалізації чи використання віри для маніпуляцій і виправдання насильства.

Ключові слова: українські релігієзнавці, релігійна віра, орієнтація на трансцендентне, діалогічність, чинник самоідентифікації, парадоксальність, сенсожиттєва спрямованість, амбівалентність, сотеріологічний характер, безпековий/небезпековий вимір.

Ptytsia Mykola,
Postgraduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv
orcid.org/0009-0009-7082-8894
nb2000@ukr.net

CHARACTERISTICS OF RELIGIOUS FAITH IN THE WORKS OF UKRAINIAN RELIGIOUS SCHOLARS OF THE INDEPENDENT UKRAINE PERIOD

The study of the characteristics of religious faith allows for a deeper understanding of its multifaceted nature, complexity, and internal contradictions. It is noted that one of the primary characteristics of religious faith is its transcendent orientation, which signifies its focus on higher spiritual truths that transcend the material world. In this context, the dialogicality of faith plays a crucial role, revealing the process of interaction between the individual

© Птиця М. Б., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

and the divine as a path to spiritual growth and self-discovery. Religious faith is a key factor in self-identification, as it shapes both individual and collective identity, as well as systems of values and moral responsibility. It is established that the essence of the paradoxicality of religious faith lies in the synthesis of contradictory elements, such as unconditional faith and doubt, or absolute moral norms and individual freedom. The existential and meaning-making nature of religious faith lies in its ability to shape a worldview that provides an individual's life with meaning and moral guidance, especially amidst social crises, war, and the transformations of modern society. The soteriological nature of religious faith is linked to the human pursuit of the soul's salvation, the preservation of inner balance, self-improvement, and moral purification. Given its ambivalent nature, religious faith can serve as a vital source of moral support, social cohesion, and stability. Conversely, it can give rise to dogmatism, isolation, fanaticism, or conflict when faith is weaponized as an instrument of manipulation. Its security potential lies in fostering stability, solidarity, and psychological support, particularly in the context of the Russian-Ukrainian war, whereas danger arises from radicalization or the exploitation of faith to justify violence.

Key words: Ukrainian religious scholars, religious faith, orientation toward the transcendent, dialogicality, self-identification factor, paradoxicality, existential orientation, ambivalence, soteriological nature, security/danger dimension.

Період незалежної України (з 1991 р.) став якісно новим етапом у розвитку релігійної сфери й в осмисленні феномена релігійної віри. Подолання радянської атеїстичної парадигми, відновлення свободи совісті, інституційна реабілітація церков і релігійних організацій, а також глибокі соціальні трансформації зумовили зміну наукових підходів до аналізу релігійної віри. Українські релігієзнавці цього періоду поступово переходять від ідеологічно зумовлених схем до плюралістичних, міждисциплінарних та антропоцентричних моделей осмислення цього феномена. У цих умовах релігійна віра постає не лише як індивідуальне переконання, а як поліфункціональний феномен, що включає когнітивні, емоційні, соціальні та ціннісні виміри. Актуальність теми також визначається все більшим інтересом до релігійної віри як чинника соціальної стабільності, моральної регуляції та смислотворення, особливо в умовах політичних криз, війни, економічної нестабільності й процесів глобалізації. Саме аналіз характерних особливостей релігійної віри дає змогу відстежити, як українські релігієзнавці осмислюють взаємодію віри з іншими релігійними феноменами, її роль у формуванні ціннісної ідентичності й соціальних практик.

Релігійна віра посідає помітне місце в дискурсах українських релігієзнавців періоду незалежної України, однак рівень її опрацювання є нерівномірним і залежить від дисциплінарних підходів і суспільно-історичного контексту. На початковому етапі (1990-ті рр.) дослідження релігійної віри переважно здійснювалися в межах філософсько-історичного та соціологічного аналізу релігії, з акцентом на подоланні радянських ідеологічних стереотипів, відновленні свободи совісті й осмисленні релігії як важливого чинника духовного життя суспільства, мало переважно фрагментарний, дотичний до інших проблем характер (В. Бондаренко, М. Закович, С. Здіорук, В. Єленський, А. Колодний, О. Саган та ін.) У 2000-х рр. спостерігається поглиблення теоретичного осмислення релігійної віри, зокрема як антропологічного й аксіологічного феномена (Ю. Борейко, І. Васильєва, Т. Гаврилюк, І. Гудима, Н. Іщук, Н. Костенко, Т. Левченко, А. Лещенко, Д. Предко, О. Предко, О. Сарапін та ін.). З'являються праці, у яких віра аналізується в контексті світоглядного вибору особистості, моральних орієнтацій, ідентичності й соціальної комунікації. Після 2014 р., особливо в умовах повномасштабної війни, інтерес до проблематики релігійної віри суттєво зростає. Віра дедалі частіше осмислюється як чинник національної стійкості, соціальної солідарності, релігійної безпеки та водночас як потенційний ресурс маніпуляції й ідеологічної агресії (А. Арістова, К. Вергелес, І. Максименко, М. Нестерова, О. Предко, В. Титаренко, В. Туренко, Л. Филипович, Є. Харьковщенко та ін.). У цей період актуалізуються дослідження амбівалентності релігійної віри, її безпекових/небезпекових і викривлених форм, політизації та сакралізації насильства. Узагальнюючи підходи, можна виснувати, що релігійна віра – це поліфункціональне духовно-екзистенційне ставлення особистості до надприродного (сакрального), яке поєднує когнітивне прийняття трансцендентної реальності, ціннісне визнання її значущості й довірливо-практичну орієнтацію на божественне як смислоутворювальний чинник особистого й соціального життя.

Загалом можна констатувати, що в українському релігієзнавстві періоду незалежності сформовано ґрунтовний масив праць, у яких релігійна віра постає як складний і поліфункціональний феномен. Водночас відчутною залишається потреба в узагальнювальних дослідженнях, зокрема у виокремленні сутнісних, контекстуальних характеристик релігійної віри.

Мета дослідження – проаналізувати й узагальнити характерні особливості інтерпретації релігійної віри, її методологічні трансформації в працях українських релігієзнавців періоду незалежної України.

Методологічною основою дослідження є якісно-дискурсивний (використовується для аналізу способів концептуалізації та смислових акцентів, через які в науковому дискурсі осмислюється релігійна віра) й оглядово-систематизуючий (застосовується з метою узагальнення, впорядкування й типологізації основних підходів та інтерпретацій) аналіз праць українських релігієзнавців періоду незалежної України (з 1991 р. до сьогодення). У роботі застосовано історико-релігієзнавчий підхід, що дає змогу простежити трансформацію наукових уявлень про релігійну віру в умовах формування плюралістичного академічного середовища. З метою аналізу змістових аспектів віри використано феноменологічний підхід, який дає змогу розглядати релігійну віру як пережитий і прожитий досвід, що включає когнітивні, емоційно-ціннісні й екзистенційні виміри. Водночас залучено екзистенційно-антропологічну перспективу, у межах якої релігійна віра інтерпретується як спосіб осмислення граничних ситуацій, духовного самовизначення особистості й пошуку сенсу буття. Це дає змогу розкрити віру не лише як елемент світоглядної системи, а як динамічний процес внутрішнього становлення суб'єкта.

Корпус досліджуваних текстів сформовано за такими критеріями, як концептуальний внесок авторів у осмислення феномена віри; репрезентативність відповідного методологічного підходу (антропологічного, екзистенційного, аксіологічно-безпекового тощо); впливовість праць у сучасному гуманітарному дискурсі; хронологічна належність до періоду незалежної України (1991 – дотепер).

Застосування порівняльного аналізу дало змогу зіставити підходи різних авторів до визначення сутнісних характеристик релігійної віри, виявити її ідентифікаційні маркери. Метод понятєво-категоріального аналізу використано для уточнення змісту основних понять і термінів, пов'язаних із феноменом віри. Таким чином, поєднання зазначених методів забезпечує комплексний аналіз проблеми та дає змогу розкрити специфіку осмислення характеристик релігійної віри в українському релігієзнавстві періоду незалежності.

У вітчизняному релігієзнавстві, зокрема в численних підручникових і довідникових виданнях з фаху, утвердилася думка, що «будь-яку релігійну систему характеризує віра в трансцендентне і система зв'язків з ним», зокрема це зазначає А. Колодний (2006). Також В. Титаренко й О. Горкуша звертають увагу на те, що «саме віра в надприродне постає сутнісною ознакою релігії у її визначенні сучасним академічним українським релігієзнавством» (Титаренко, Горкуша, 2021, с. 9). Під трансцендентним мається на увазі те, що виходить за межі звичайної, емпірично доступної реальності. Натомість О. Сарапін зазначає, що релігійна віра співвідноситься з переконаністю суб'єкта в існуванні потойбічного світу (Сарапін, 2018, с. 23). Отже, релігійна віра ґрунтується на внутрішній упевненості людини в реальності надчуттєвого, трансцендентного виміру буття, який не зводиться до емпірично доступного світу. Власне, віра виконує функцію трансцендування меж емпіричного буття, визначаючи життєві орієнтири, моральні настанови й екзистенційні очікування людини.

Уважаємо, що зведення релігійної віри виключно до переконаності в існуванні трансцендентного або надприродного потребує методологічного уточнення. У сучасному українському релігієзнавстві дедалі виразніше простежується тенденція до розширення цього підходу, у межах якої віра розглядається не лише як об'єкт вірування, а і як внутрішній екзистенційний досвід, форма особистісного самовизначення та спосіб смислотворення. Такий підхід дає змогу інтерпретувати віру як динамічний феномен, що поєднує трансцендентну спрямованість із суб'єктивним переживанням, соціальною зумовленістю та практичними життєвими орієнтаціями людини.

Людина, перебуваючи в стані релігійної віри, постійно залишається в процесі духовного

пошуку, що зумовлює її відкритість, незавершеність і спрямованість до сфери трансцендентного (Предко, 2012, с. 29). Ідеться про те, що віра не зводиться до раз і назавжди засвоєного набору догматів чи переконань. Навпаки, вона постає як процес – динамічний рух особистості, у якому людина постійно осмислює, переосмислює та поглиблює свій духовний досвід. Релігійна віра є механізмом подолання напруги між екзистенцією (обмеженим людським існуванням) і трансценденцією (прагненням до абсолюту). Таким чином, з одного боку, спрямованість на трансцендентне є однією з основних характеристик релігійної віри, оскільки саме вона визначає специфіку віри як релігійного феномена й відрізняє її від інших форм переконань чи світоглядних настанов, а з іншого – вона поєднує екзистенційний досвід людини з пошуком абсолютного сенсу, визначає її світоглядну, ціннісну та смислотворчу функції.

Відомий грецький богослов Х. Яннарас підкреслює, що лише переконання в існуванні Бога є недостатнім і неповним порівняно з тією вірою, яка передбачає особистісні та діалогічні взаємини з Ним (Yannaras, 1991, p. 14). У даному контексті важливим методологічним орієнтиром для дослідження релігійної віри є аналіз українською релігієзнавицею Н. Іщук діалогу як категорії сучасної православної теології, що визначає взаємовідносини між людиною й Богом, Церквою та суспільством, православ'ям та іншими конфесіями (Іщук, 2019, с. 6–7). Отже, у цьому контексті діалог інтерпретується не лише як метод комунікації, а і як онтологічна характеристика буття людини щодо Абсолюту, яка в православній традиції пов'язана з ідеєю особистісності, індивідуальним характером віри.

Релігійна віра є діалогом між людиною і трансцендентним. Вона передбачає звернення, відповідь, очікування та довіру, зокрема людина звертається до Бога (молитва, прохання, подяка), а божественне мислиться як таке, що відповідає – через одкровення, внутрішній досвід, події життя чи сакральні тексти. Однак «діалогічна сутність віри найяскравіше проявляється в пограничних ситуаціях, коли людина та її життя потрапляють під тиск проблематизації (військові дії, горе, життєва криза, хвороба тощо)» (Predko, Kostiuk, Predko, 2024, p. 168), коли віра включає внутрішній діалог особистості – між вірою і сумнівом, надією і страхом, довірою і критичним осмисленням. Така внутрішня напруга не руйнує віру, а, навпаки, сприяє її поглибленню та зрілості. Водночас варто зауважити, що пограничні ситуації не завжди автоматично поглиблюють віру; вони радше радикально актуалізують її потенціал – як конструктивний, так і кризовий. Зазвичай у цьому контексті віра може зміцнюватися, трансформуватися, зазнавати кризи або переосмислення.

Релігійна віра є тим чинником, який уможливлює особистісні стосунки між людиною та Богом. Віруючи, людина не просто визнає існування вищої реальності, а й приймає Бога як Особистість (Максименко, 2025, с. 114). Д. Предко наголошує, що взаємини між людиною та Богом мають діалогічний характер, позаяк, з одного боку, людина звертається до Бога з особистими почуттями, проханнями чи надіями, а з іншого – отримує від Нього певну відповідь або підтримку, що призводить до персоніфікації Бога – Його сприймають як Суддю, Володаря чи люблячого Батька, що формує відповідну систему релігійних переживань і почуттів (Предко, 2018, с. 87). Таким чином, Бог не просто сприймається, а й виявляє волю, тобто вступає у взаємодію з людиною. Діалогічна природа віри (людина ↔ Бог) передбачає двосторонній зв'язок, у якому людина спрямована до Абсолюту, а Бог, у свою чергу, відкривається людині, стаючи не лише предметом її віри, а й живим співрозмовником, співучасником духовного досвіду. Проте діалогічна природа віри не означає автоматичного встановлення рівноцінного спілкування з Богом для всіх вірян; вона проявляється в процесі духовного досвіду, що залежить від індивідуальних і культурних особливостей, а також від ступеня усвідомлення віри.

Отже, релігійна віра є медіатором особистісного зв'язку між людиною і Богом, завдяки якому божественне постає не абстрактною реальністю, а живим Іншим, із яким можливі стосунки довіри, відповідальності й взаємного звернення. Слушною є думка О. Предко: «…Діалог віри відбувається у площині «запит-відповідь», що сприяє синергії. Така синергія утворює функціональну взаємопов'язану єдність, яка визначає сенс людського життя, ті перспективні можливості для дослідження

діалогу віри як квінтесенції духовного потенціалу людини, де він стає пов'язаним з Богом» (Predko, 2019, p. 39). Власне, віра передбачає постійну взаємодію між людиною і трансцендентним, а також внутрішній діалог вірянина з власними сумнівами й переконаннями.

А. Колодний зазначає (Колодний, 2016, с. 13), що поширене в релігієзнавстві уявлення про релігію як сукупність уявлень, почуттів, культу, організацій і віри є спрощеним, оскільки не враховує динаміки їх розвитку. Таке бачення зосереджується переважно на вертикальному вимірі «вірянин-Бог», ігноруючи горизонтальний вимір «людина-людина-Бог», у межах якого формуються міжконфесійні відносини, нові релігійні структури та взаємодія релігії із суспільством і державою; власне, релігія постає не лише як віра й культ, а як соціально-інституційний процес.

Одним із таких соціальних «зрізів» є релігійна віра як чинник самоідентичності, який означає, що віра є одним із ключових механізмів, через який людина визначає себе, своє «я», свою позицію у світі та свою життєву спрямованість. Це не просто прийняття певних доктрин чи виконання ритуалів, а глибинне «вписування» себе в смисловий простір, який задає релігія. Власне, людина не просто вірить у трансцендентне (Бога, Абсолют, духовну реальність тощо), а бачить себе частиною цієї реальності.

Особливе місце в сучасному українському релігієзнавстві посідає національно-ідентифікаційний контекст релігійної віри, який значно «актуалізувався» після 2014 року й особливо після повномасштабної агресії Росії у 2022 році. Слушною є думка А. Арістової, що в кожну історичну епоху в межах кожної релігійної традиції та соціокультурного середовища формується власна модель релігійної ідентичності, у якій відрізняються основні складові, співвідношення між успадкованими й особисто сформованими елементами, а також сам процес становлення чи набуття цієї ідентичності (Арістова, 2021, с. 51). Отже, ідентифікаційний вимір релігійної віри полягає в тому, що вона формує усвідомлення власної особистості через відношення до трансцендентного, цінностей і релігійної спільноти. У цьому контексті зазначимо, що, по-перше, віра дає людині змогу визначити себе у світі через прийняття сакральних норм, моральних орієнтирів і ритуальних практик, що створюють відчуття цілісності й належності. По-друге, релігійна віра забезпечує екзистенційну самосвідомість, допомагаючи усвідомлювати власну кінцевість і водночас прагнення до сенсу, абсолюту й вищих цінностей. По-третє, вона формує соціальну ідентичність, оскільки участь у релігійній спільноті й поділення її цінностей підкріплює відчуття належності, солідарності та культурної ідентичності. Таким чином, релігійна віра є важливим механізмом самоідентифікації, поєднуючи особистісний, духовний і соціальний виміри, через які людина усвідомлює себе, свої цінності та своє місце у світі.

За О. Сарапіним (Сарапін, 2018, с. 23), релігійна віра – це складне, поліваріативне духовне явище, що поєднує пізнавальний, емоційний і світоглядний виміри. Вона вкорінена в переконаності людини щодо існування трансцендентної реальності. Її сутність полягає не в статичному прийнятті догматів, а в живому процесі духовного звернення до потойбічного, у якому відбувається постійне оновлення і внутрішній розвиток вірянина. Посилаючись на С. К'єркегора, О. Сарапін звертає увагу на те, що релігійна віра «постає актуалізованим парадоксом»(Сарапін, 2018, с. 23).

Детальніше звернемо увагу на парадоксальний характер релігійної віри, оскільки в ній одночасно поєднуються суперечливі, але взаємозумовлені виміри людського досвіду, які стають особливо виразними в сучасному соціокультурному контексті. По-перше, релігійна віра є спрямуванням на трансцендентне, тобто на те, що принципово не піддається емпіричній перевірці, але водночас вона має конкретні соціальні, етичні й екзистенційні наслідки в повсякденному житті людини. По-друге, віра поєднує ірраціональний і раціональний виміри; вона не зводиться до логічного доведення, але не є й сліпою довільністю, адже включає осмислення, інтерпретацію, аргументацію та рефлексію. По-третє, релігійна віра водночас є інтимно-особистісним актом і соціально опосередкованим явищем. Вона формується у внутрішньому досвіді людини, але водночас закріплюється через традицію, спільноту, ритуал і мову. По-четверте, віра поєднує сталість і динамічність, оскільки, апелюючи до вічних смислів і незмінних сакральних істин,

вона постійно переосмислюється відповідно до історичних, культурних і кризових умов (модернізація, війна, цифровізація). Отже, релігійна віра є актуалізованим парадоксом, бо вона утримує напругу між трансцендентним та іманентним, приватним і публічним, раціональним і надраціональним, традиційним і модерним, не знімаючи цієї напруги, а перетворюючи її на джерело смислотворення.

Початок російської агресії у 2014 році та повномасштабна війна з 2022 року стали новим викликом для українських релігієзнавців. У цих умовах осмислення релігійної віри набуває значення не лише як символічної категорії, а як ціннісно-смислового ресурсу, що допомагає переживати травматичний досвід, формує надію, моральну опору та солідарність. «…Сутність релігійної віри полягає у створенні нових ціннісних смислів, які мають значення для життя людини та сприяють її самореалізації. У цьому випадку релігійні віру можна трактувати як основну ціннісну орієнтацію в житті людини, що забезпечує її або її стійкість при подоланні різних негараздів, зокрема, наприклад, в умовах війни» (Predko, Ptytsia, 2025, p. 153). У цьому контексті сенсожиттєва характеристика релігійної віри проявляється в її здатності надавати життю людини смисл і спрямованість. Однак релігійна віра не завжди автоматично формує стійкість; її ефективність залежить від особистісних, культурних і соціальних чинників. При цьому її функціональний потенціал є динамічним, тобто проявляється в процесі адаптації та переживанні конкретних кризових обставин. У цьому контексті слушною є думка О. Предко та М. Птиці: «…Релігійна віра – це процес пошуку, який починається із сумнівів, страждання або пошуку підтримки, може привести до знаходження – нового сенсу життя, сили духу та духовної трансформації»(Predko, Ptytsia, 2025, p. 150). У цьому контексті релігійна віра – це динамічний, екзистенційний процес, це шлях внутрішнього пошуку, що зазвичай актуалізується в ситуаціях нестабільності, сумніву, страждання або втрати звичних життєвих опор. Саме кризовий досвід змушує людину ставити радикальні питання про сенс життя, справедливість, надію та власне місце у світі. Отже, сенсожиттєва функція релігійної віри полягає в тому, що вона з'єднує повсякденне буття людини з трансцендентними цінностями, роблячи життя цілеспрямованим, осмисленим і духовно насиченим.

Дослідження свідчать, що в умовах війни релігійна віра є поліваріативним ресурсом підтримки. Вона функціонує як соціальна опора, реалізуючись через спільні практики, такі як молитва й участь у релігійній спільноті; як психологічний ресурс, що допомагає долати стрес, утрати та небезпеку; як моральний орієнтир, який сприяє збереженню етичних норм навіть в екстремальних обставинах (Пророк, Царенко, Бойко, 2025). Такий функціональний потенціал підкреслює сотеріологічний характер віри, її здатність виступати як феномен спасіння в широкому, життєво-практичному сенсі, а не лише в потойбічному вимірі.

Психологічна потреба людини в стабільності, сенсі життя, підтримці спільноти й подоланні страху та невизначеності визначає способи осмислення релігійної віри. Вона часто слугує ресурсом переживання кризи, формуючи внутрішні наративи, які допомагають інтерпретувати сенс життя, смерті, утрат і надії. Х. Хвойницька-Перейма обґрунтовує тезу про сотеріологію як універсальний вимір духовного досвіду, зазначаючи, що ідея спасіння є наскрізною для різних духовних, релігійних і філософських традицій і відображає фундаментальну потребу людини подолати страждання, обмеженість та екзистенційну вразливість (Khvoinytska-Pereima, 2024).

На сотеріологічний характер релігійної віри звертає увагу й О. Предко (Предко, 2012, с. 30), який проявляється в її спрямованості на спасіння людини та подолання граничних обмежень людського буття – гріховності, страждання, страху смерті й загрози небуття. Віра орієнтує людину на можливість виходу за межі скінченного існування через прилучення до трансцендентного, вічного й абсолютного буття. Передусім це виявляється в надії на спасіння та безсмертя, що надає життю сенсової перспективи, не обмеженої земним виміром. Завдяки цій надії віра зменшує екзистенційну тривогу, пов'язану зі смертністю, і допомагає людині приймати страждання як частину шляху духовного зростання. У такий спосіб віра є джерелом надії, духовної підтримки та смислотворення, що й становить її сотеріологічну сутність. Сотеріологічний вимір віри також реалізується через внутрішню трансформацію

особистості, зокрема зміну способу мислення, моральних настанов і поведінки. Сотеріологічна характеристика релігійної віри в умовах війни й криз полягає в її здатності бути духовним механізмом спасіння людини від екзистенційного руйнування, моральної дезорієнтації та втрати сенсу, поєднуючи трансцендентну надію з практикою внутрішньої стійкості й солідарності.

У праці «Релігійна віра як чинник релігійної безпеки/небезпеки в умовах російсько-української війни» (Харьковщенко, Пілецький, Скоклюк, 2024) автори акцентують на амбівалентному характері релігійної віри в ситуації збройного протистояння, розглядаючи її водночас як джерело стійкості та як чинник підвищеної вразливості. Особливу увагу приділено ризикам авторитарної форми віри, що формується під впливом духовних авторитетів і знижує здатність до критичного сприйняття інформації. У такому контексті релігія стає зручним інструментом маніпуляції, який агресор використовує через ідеологеми «русского міра», «святої Русі» та «триєдиного народу», перетворюючи їх на засоби політичної мобілізації, легітимації війни й знецінення людських утрат, а незгідних маркуючи як «безбожників» або зрадників, а за альтернативні погляди загрожуючи утисками, тортурами та смертю (Харьковщенко, Пілецький, Скоклюк, 2024, с. 34). Отже, релігійна віра одночасно може бути джерелом стійкості й ресурсу для адаптації та водночас чинником вразливості, особливо в умовах війни.

Російська агресія проти України, що має ознаки геноциду, супроводжується залученням релігійних наративів для виправдання насильства, причому вищезазначені ідеології функціонують не як суто культурно-релігійні уявлення, а як політичні конструкції жорсткої «політичної ортодоксії». У цьому зв'язку слушною є думка К. Говоруна, що автентична християнська ортодоксія можлива лише за умови рівноваги між вірою, етикою та ідентичністю; коли ж ідентичність підміняє віру й мораль, ортодоксія вироджується і стає підґрунтям насильства (Говорун, 2019, с. 18). Сакралізація політичних цілей – через апеляції до «захисту віри», «духовного обов'язку» чи образу «мученицького подвигу» – надає агресії особливої мобілізаційної сили. Таким чином, релігія в умовах війни може слугувати як ресурсом національної стійкості й соціальної консолідації, так і фактором небезпеки, якщо віра, символи та ритуали залучаються до ідеологічного обґрунтування агресії.

К. Вергелес підкреслює, що релігійна віра має багатоманітні форми прояву й не завжди постає у своїй автентичності, зазнаючи в окремих випадках глибоких деформацій. Поява сект, культів та інших деструктивних релігійних утворень засвідчує, що спотворена віра здатна формувати патологічні моделі духовності, які становлять серйозну загрозу як для окремої особистості, так і для суспільства в цілому (Вергелес, 2024, с. 15). Загалом амбівалентний характер релігійної віри полягає в тому, що вона може одночасно проявлятися як конструктивна сила, що підтримує духовність і моральність, і як деструктивна сила, що веде до фанатизму, нетерпимості й соціальних конфліктів. Іншими словами, релігійна віра має подвійний потенціал, залежно від умов її прояву й інтерпретації людиною чи групою. Зазначимо, що релігійна віра в умовах російсько-української війни постає як амбівалентний феномен, здатний одночасно виконувати функції безпеки й породжувати загрози, небезпеки (Предко, 2023, с. 114; Predko, Predko, 2024, p. 67–68; Предко, Филипович, 2025, с. 19). Її вплив залежить від способу інтерпретації, соціального контексту та зв'язку з етикою, свободою совісті й критичним мисленням. Як чинник безпеки релігійна віра сприяє індивідуальній і колективній стійкості. Вона надає сенс переживанню втрат, страху й невизначеності, підтримує надію та внутрішню рівновагу в пограничних ситуаціях війни. Релігійні спільноти стають простором солідарності, взаємодопомоги й моральної підтримки, а віра – джерелом мотивації до служіння, волонтерства та збереження людської гідності. У цьому вимірі релігійна віра зміцнює соціальну згуртованість і працює на національну резильєнтність. Як чинник небезпеки релігійна віра може перетворюватися на інструмент маніпуляції та ідеологічної агресії. Політизація релігійних символів, сакралізація насильства й апеляція до квазірелігійних ідеологем (на кшталт «священної війни» чи «обраної місії») здатні легітимувати агресію, знецінювати людські втрати й виправдовувати репресії. Особливу загрозу

становлять авторитарні та некритичні форми віри, коли духовний авторитет підміняє особисту відповідальність, а інакодумство маркується як зрада або «безбожність». Зазначимо, що не всі форми релігійної віри, які виходять за межі традиційних практик, є деструктивними; спотворена віра проявляється під впливом соціальних, політичних, психологічних і культурних чинників. При цьому деструктивні ефекти є не універсальною характеристикою віри, а її потенційним ризиком, що реалізується лише в певних умовах. Отже, релігійна віра в умовах війни не є однозначним чинником: її безпековий або небезпечний потенціал визначається балансом між вірою, етикою та ідентичністю. За умови збереження цього балансу віра є ресурсом духовної підтримки й консолідації; натомість за умови його руйнування – стає чинником дестабілізації та насильства.

Таким чином, у працях українських релігієзнавців періоду незалежної України простежується методологічна трансформація підходів до осмислення релігійної віри. Передусім відбулося подолання редукціоністського трактування віри як суто догматичного або ідеологічного явища та перехід до її інтегративного розуміння як поліваріативного феномена, що поєднує трансцендентний, діалогічний, ідентифікаційний, сенсожиттєвий, сотеріологічний і безпековий виміри. Причому в дослідженнях відстежується зміщення наукового акценту від конфесійно-описового аналізу інституційних форм до антропологічно та сенсожиттєво орієнтованого підходу, у межах якого релігійна віра розглядається, з одного боку, як парадоксально-синтетичне явище, що «утримує» напругу між трансцендентним ↔ іманентним; раціональним ↔ ірраціональним; індивідуальним досвідом ↔ соціальною зумовленістю, а з іншого – як чинник самоідентифікації та внутрішній досвід самовизначення, смислотворення й відповіді на граничні ситуації буття. Водночас відбулося переосмислення релігійної віри не як статичного набору переконань, а як динамічного, діалогічного процесу, що реалізується у взаємодії особистісного, внутрішнього й соціального вимірів у межах сотеріологічного досвіду в його життєво-практичному, смисловому та моральному вимірах. Запровадження до наукового обігу категорій релігійної безпеки й небезпеки засвідчує методологічний зсув від нейтрально-дескриптивного опису релігійної віри до її аксіологічно-безпекового аналізу, позаяк орієнтує дослідника на осмислення її амбівалентного потенціалу, зокрема як ресурсу соціальної стабільності, солідарності та психологічної підтримки, так і можливого джерела конфліктів у разі радикалізації чи інструменталізації цього феномена. Осмислення релігійної віри в науковому доробку українських релігієзнавців засвідчує методологічний поворот від вузькодисциплінарного підходу до міждисциплінарної перспективи, у межах якої поєднується інструментарій релігієзнавства, філософії, політології, психології, етики, що дає змогу інтерпретувати віру не лише як предмет релігієзнавчого аналізу, а і як поліфункціональний ресурс особистісної й соціальної стійкості та подолання кризових станів у контексті війни й глибоких суспільних трансформацій. Щодо перспективних можливостей дослідження проблеми вважаємо, що подальший аналіз змін у релігійних практиках і переконаннях дасть змогу краще зрозуміти вплив релігійної віри на моральні й духовні цінності сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел:

Арістова А. (2021). Феномен кризи релігійної ідентичності / А. Колодний, Л. Филипович, А. Арістова (Ред.). *Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст.* УАР. С. 48–53.

Вергелес К.М. (2024). Спотворення релігійної віри як фактор нездорової духовності. *Культурологічний альманах*. № 4. С. 14–22. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.2.

Говорун К. (2019). Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву. Київ : Дух і Літера.

Іщук Н. (2019). Сучасна православна теологія діалогу: філософсько-релігієзнавчий аналіз : дис. … д-ра філос. наук / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова.

Колодний А. (2016). Релігійний феномен у змінах його складових: релігієзнавче бачення. *Українське релігієзнавство*. № 80. С. 13–16. https://doi.org/10.32420/2016.80.669.

Колодний А.М. (2006). Основи релігієзнавства : курс лекцій / HATI. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/14213/mod_resource/content/2/Релігієзнавство%20234_.-..pdf.

Максименко І.Г. (2025). Смислові контексти феномену релігійної віри у сучасному православному дискурсі : дис. … д-ра філософії. Київ.

Предко Д.Є. (2018). Релігійні почуття: сутність та особливості прояву. ВАДЕКС.

Предко О. (2023). Безпекові можливості релігійної віри. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 1 (21). С. 113–114.

Предко О.І. (2012). Релігійна віра як екзистенційне підґрунтя особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*. № 109. С. 26–30.

Предко О.І., Филипович Л.О. (2025). Релігійна безпека: від описових наративів до концептуалізації у дослідницьких пошуках українських релігієзнавців. *Українське релігієзнавство*. № 98–99. С. 11–29. https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.98-99.01.

Пророк Н.В., Царенко Л.Г., Бойко С.Т. (2025). Релігія як ціннісно-смисловий ресурс у ситуації війни / Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-17.

Сарапін О. (2018). Теоретичне релігієзнавство. *Релігієзнавство* : навчальний посібник. Київ : Дух і Літера. С. 8–37.

Титаренко В.В., Горкуша О.В. (2021). Релігієзнавство : посібник для студентів. КУБГ.

Харьковщенко Є.А., Пілецький Є.А., Скоклюк Ю.О. (2024). Релігійна віра як чинник релігійної безпеки/небезпеки в умовах російсько-української війни. *Культурологічний альманах*. № 3. С. 28–36. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.4.

Khvoinytska-Pereima K. (2024). Soteriology across spiritual, religious and philosophical traditions: A comparative analysis. *Humanities Science Technologies*. P. 200–206. https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-23.

Predko O.I. (2019). Religious faith: existential-anthropological meanings. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. № 16. P. 33–42. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.186936.

Predko O., Ptytsia M. (2025). Religious faith in the context of the Russian-Ukrainian war: Challenges and risks. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. № 45 (6). P. 147–157. https://doi.org/10.55221/2693-2229.2639.

Predko O., Kostiuk O., Predko D. (2024). Religious faith: Personal forms of presentation. *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*. № 79 (2). P. 163–174. https://doi.org/10.31317/oz.79.2.3.

Predko O., Predko D. (2024). Religious security: Its essence and main factors (Ukrainian context). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. № 44 (3). P. 58–73. https://doi.org/10.55221/2693-2229.2516.

Yannaras C. (1991). Elements of faith: An introduction to Orthodox theology. T&T Clark.

References:

Aristova, A. (2021). Fenomen kryzy relihiinoi identychnosti [The phenomenon of the religious identity crisis]. In A. Kolodnyi, L. Fylypovych, & A. Aristova (Eds.), *Relihiini identychnosti v yikh sutnosti i konfesiinykh vyiavakh: ukrainskyi kontekst* (pp. 48–53). UAR [in Ukrainian].

Verheles, K.M. (2024). Spotvorennia relihiinoi viry yak faktor nezdorovoi dukhovnosti [Distortion of religious faith as a factor of unhealthy spirituality]. *Kulturolohichnyi almanakh*, *(4)*, 14–22. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.2 [in Ukrainian].

Hovorun, C. (2019). Politychne pravoslavia: doktryna, shcho rozdiliaie Tserkvu [Political Orthodoxy: The doctrine that divides the Church]. Dukh i Litera [in Ukrainian].

Ishchuk, N. (2019). Suchasna pravoslavna teolohiia dialohu: filosofsko-relihiieznavchyi analiz [Contemporary Orthodox theology of dialogue: Philosophical and religious analysis]. (Doctoral dissertation). National Pedagogical Dragomanov University [in Ukrainian].

Kozlovets, M.A. (2009). Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii [The phenomenon of national identity: Challenges of globalization]. ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

Kolodnyi, A. (2016). Relihiinyi fenomen u zminakh yoho skladovykh: relihiieznavche bachennia [The religious phenomenon in the changes of its components: A religious studies vision]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, *(80)*, 13–16. https://doi.org/10.32420/2016.80.669 [in Ukrainian].

Kolodnyi, A.M. (2006). Osnovy relihiieznavstva. Kurs lektsii [Fundamentals of religious studies. Course of lectures]. NATI. Retrieved from: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/14213/mod_resource/content/2/Релігієзнавство%20234_.-..pdf [in Ukrainian].

Maksymenko, I.H. (2025). Smyslovi konteksty fenomenu relihiinoi viry u suchasnomu pravoslavnomu dyskursi [Semantic contexts of the phenomenon of religious faith in contemporary Orthodox discourse] (Doctoral dissertation). Kyiv [in Ukrainian].

Predko, D.Ye. (2018). Relihiini pochuttia: sutnist ta osoblyvosti proiavu [Religious feelings: Essence and characteristics of manifestation]. VADEKS [in Ukrainian].

Predko, O. (2023). Bezpekovi mozhlyvosti relihiinoi viry [Security capabilities of religious faith]. *Sofiia. Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk*, *1* (21), 113–114 [in Ukrainian].

Predko, O.I. (2012). Relihiina vira yak ekzystentsiine pidhruntia osobystosti [Religious faith as an existential foundation of personality]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia*, *(109)*, 26–30 [in Ukrainian].

Predko, O.I., & Fylypovych, L.O. (2025). Relihiina bezpeka: vid opysovykh naratyviv do kontseptualizatsii u doslidnytskykh poshukakh ukrainskykh relihiieznavtsiv [Religious security: From descriptive narratives to conceptualization in the research of Ukrainian religious scholars]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, *(98-99)*, 11–29. https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.98-99.01 [in Ukrainian].

Prorok, N.V., Tsarenko, L.H., & Boiko, S.T. (2025). *Relihiia yak tsinnisno-smyslovyi resurs u sytuatsii viiny* [Religion as a value-semantic resource in the situation of war]. H.S. Kostiuk Institute of Psychology. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-17 [in Ukrainian].

Sarapin, O. (2018). Teoretychne relihiieznavstvo [Theoretical religious studies]. In *Relihiieznavstvo: navchalnyi posibnyk* (pp. 8–37). Dukh i Litera [in Ukrainian].

Tytarenko, V.V., & Korkusha, O.V. (2021). *Relihiieznavstvo. Posibnyk dlia studentiv* [Religious studies. Handbook for students]. KUBG [in Ukrainian].

Kharkhovshchenko, Ye.A., Piletskyi, Ye.A., & Skokliuk, Yu.O. (2024). Relihiina vira yak chynnyk relihiinoi bezpeky/nebezpeky v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Religious faith as a factor of religious security/insecurity in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Kulturolohichnyi almanakh*, *(3)*, 28–36. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.4 [in Ukrainian].

Khvoinytska-Pereima, K. (2024). Soteriology across spiritual, religious and philosophical traditions: A comparative analysis. *Humanities Science Technologies*, 200–206. https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-23.

Predko, O.I. (2019). Religious faith: existential-anthropological meanings. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, *(16)*, 33–42. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i16.186936.

Predko, O., & Ptytsia, M. (2025). Religious faith in the context of the Russian-Ukrainian war: Challenges and risks. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, *45* (6), 147–157. https://doi.org/10.55221/2693-2229.2639.

Predko, O., Kostiuk, O., & Predko, D. (2024). Religious faith: Personal forms of presentation. *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, *79* (2), 163–174. https://doi.org/10.31317/oz.79.2.3.

Predko, O., & Predko, D. (2024). Religious security: Its essence and main factors (Ukrainian context). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, *44* (3), 58–73. https://doi.org/10.55221/2693-2229.2516.

Yannaras, C. (1991). *Elements of faith: An introduction to Orthodox theology*. T&T Clark.

Дата першого надходження статті до видання: 03.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.03.2026